

PIRMOJI „ŽALIA“ LIETUVOS KARIUOMENĖS ISTORIJOS SERIJOS KNYGA

PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2019. – 126 p. ISBN 978-609-8074-97-0

Vytautas Jokubauskas
Klaipėdos universitetas

„Lietuvos kariuomenės istorijos“ serijos, kurią leidžia Lietuvos krašto apsaugos ministerija ir jai pavaldžios institucijos, pirmosios dvi knygos skaitytojus pasiekė 2003 m. Per beveik du dešimtmečius (imtinai iki 2020 m.) buvo išleistos 35 minėtos serijos knygos (žr. priedą). Visa „Lietuvos kariuomenės istorijos“ knygų serija yra padalyta į keturias grupes pagal laikotarpius, knygų viršelius žymint atitinkamomis spalvomis. „Geltona“ – tai Lietuvos kariuomenės istorija iki Liublino unijos, „žalia“ – po Liublino unijos iki 1918 m., „ruda“ apima 1918–1990 m. laikotarpį, o „mėlyna“ spalva žymimos knygos, kuriose pristatomi ir analizuojami Lietuvos kariuomenės istorijos po 1990 m. klausimai, publikuoti šaltinių rinkiniai. Kol kas gausiausios yra „rudoji“ serijos dalis – 21 knyga ir „mėlynoji“ – 12 knygų. Dešimties serijos knygų autorius – Gintautas Surgailis, kuris yra ir šios knygų serijos redaktorius. Tačiau „geltonųjų“ ir „žaliųjų“ knygų išleista tik po vieną. Pirmoji ir vienintelė „geltona“ knyga buvo išleista jau antraisiais serijos gyvavimo metais, 2004 m., – Vytauto Kazakevičiaus „Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje: II–XII/XIII a.“. O pirmos „žalios“ knygos teko laukti ilgokai, iki 2019 m., kai buvo išleista Virgilijaus Pugačiausko sintezė „XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija“.

Ilgasis XIX amžius, apimantis 125 metus, t. y. 1789–1914 m., Lietuvos istorijoje tikriausiai gali būti matomas ir kiek kitokiomis chronologinėmis ribomis, t. y. apimti laikotarpį nuo trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. iki Lietuvos valstybės paskelbimo (atkūrimo) 1918 m. Tai 123 metus trukęs Lietuvos okupacijos laikotarpis. Knygos autorius V. Pugačiauskas labai aiškiai ir detalčiai apsibrėžia savo tyrimo ribas, konstatuodamas, kad „Lietuvą šiuo atveju suprantame kaip buvusios LDK teritoriją, egzistavusią iki Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) padalijimų, kadangi bajorų savimonėje ir politinėse aspiracijose, kuriomis jie vadovavosi stodami į kovą, vyravo būtent tokia teritorinės tėvynės samprata“ (p. 5). O „Lietuvos karinėms formuotėms priskiriami kariniai daliniai ir būriai, kurie buvo suformuoti ir veikė būtent minėtoje teritorijoje“ (p. 5).

Reikia pažymėti, kad XIX a. (kaip ir vėliau – XX a.) lietuviški daliniai egzistavo ir kitų valstybių kariuomenių sudėtyse. O kai kada nieko bendra neturėjo su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo tradicija ar siekiais atkurti valstybingumą. Štai 1817–1830/31 m. veikė Rusijos imperijos kariuomenės Lietuvos atskirasis korpusas (rus. *Литовский отдельный корпус*). Be to, „lietuviškų“ karinių dalinių buvo ir Prūsijos, kuri XVIII a. sėkmingai sudalyvavo vykdant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės (bendrai ATR) padalijimus ir politinį jų likvidavimą, kariuomenėje. Nors dalinių pavadinimai ir numeracija kito (kaip ir Prūsija tapo suvienytos Vokietijos dalimi), bet nuoroda į Lietuvą liko, pvz., ulonų (vok. *Litthausisches Ulanen-Regiment*) ir dragūnų (vok. *Litthausisches Dragoner-Regiment*) pulkų pavadinimuose¹.

322

Trumpam nukrypstant nuo recenzuojamos knygos, bet ne nuo temos, reikia konstatuoti, jog pastarasis minėtas Prūsijos (Vokietijos) kariuomenės dragūnų pulkas net tapo vienu iš Lietuvos kariuomenės batalionų tapatybės ramsčių², su gana kontroversiškais teiginiais šio bataliono reprezentaciniame 2017 m. leidinyje: „Prūsijos princo Albrechto lietuvių dragūnų pulkas Nr. 1 buvo kitos valstybės pulkas, tačiau Lietuvos istorijai jis svarbus tuo, kad jame tarnavo jaunuolių, vyrų iš Lietuvos“³ ir t. t., pamirštant paminėti, kad tie vyrai buvo iš Prūsijos Lietuvos⁴, tarnavo savos valstybės – Prūsijos – kariuomenėje ir su Didžiąja Lietuva (kaip patys vadindavo *Maskolij* Lietuva arba Žemaitija) politiškai, mentališkai ir kultūriškai nieko bendra neturėjo, tik vartojo tos pačios kalbos skirtingus dialektus (bet juk serbai ir kroatai taip pat iš esmės vartoja tą pačią kalbą (arba jos skirtingus dialektus), kuria rašo skirtingais rašmenimis – kirilica ir lotyniškais, nes skirtingos krikščionybės konfesijos). Juos skyrė ne tik viena seniausių Europoje politinių sienų (nustatytų 1422 m. Melno taikos sutartimi), bet ir materialinis gyvenimo lygis bei religija, rašto tradicijos. O jaunų vyrų iš Didžiosios Lietuvos tarnavo ir Rusijos imperijos daliniuose, tikėtina, ir minėtame Lietuvos atskirajame korpuse. Kaip ir Prancūzijos *Grande Armée* 129-ajame linijiniame pėstininkų pulke – apie tai rašo V. Pugačiauskas (p. 28). Tad gal knygos „XIX a. Lie-

¹ *Kurzer Auszug zur Geschichte des Königlich-Preußischen Dragoner-Regiment Prinz Albrecht von Preußen (Litthausisches), Nr. 1* (Deutsches Wehrkundearchiv, Nr. 4). Bearb. von Achim KWASNY. Lage, [2002]; *Kurzer Auszug zur Geschichte des Königlich-Preußischen Ulanen-Regiment (Litthausisches), Nr. 12: 1860 bis 1918* (Deutsches Wehrkundearchiv, Nr. 22). Bearb. von Achim KWASNY. Lage, 2005.

² Apie tai jau teko plačiau pasisakyti 2014 m. publikuotoje recenzijoje, žr.: JOKUBAUSKAS, Vytautas. Trijų autorių per trejus metus parašytos trys naujos trijų Lietuvos kariuomenės dalinių istorijos [Rec. kn.: SURGAILIS, Gintautas. Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas. Vilnius, 2011; RAKUTIS, Valdas; VAIČENONIS, Jonas. Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija: Lietuvos pėstija XIV–XXI a. pr. (II pulko ir Algirdo MPB istorija). Vilnius, 2012; SURGAILIS, Gintautas. Trečiasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas. Vilnius, 2013]. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXVIII). Ed. by Vytautas JOKUBAUSKAS, Vasilijus SAFRONOVAS, Vygantas VAREIKIS. Klaipėda, 2014, p. 269–280.

³ *Lietuvos dragūnai XVII–XXI a.* Ats. red. Jurga VAŠKEVIČIENĖ. Vilnius, 2017, p. 11.

⁴ Plg. POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002; SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015.

tuvos karinių dalinių istorija“ autoriui detalizavus, kas tiriama, buvo prasminga įvardyti bei argumentuoti ir atsiribojimus. Gal net trumpai aptarti ir pristatyti ankstesnių epochų Lietuvos kariuomenę, pvz., LDK pašauktinę bajorų⁵, XV–XVI a. samdinius⁶, ar to paties periodo husarus⁷ bei XVIII a. kariuomenę⁸, prieš pereinant prie XIX a. karinių dalinių klausimo nagrinėjimo. Tai padėtų šiuolaikinės Lietuvos kariuomenės vienietams formuoti bei puoselėti savo tradicijas ir tapatybes, kad svetimų ir net buvusių priešišku valstybių kariniai daliniai netaptų jų tapatybės dalimi. Bet, žinoma, knyga ir jos turinys – ne „pageidavimų koncertas“, ir paties autoriaus prerogatyva yra apibrėžti jos temines bei chronologines ribas.

Autorius atskirai pristato knygos naujumą, nes XIX a. sukilimai ir 1812 m. prancūzų kampanija – plačiai historiografijoje tirti klausimai. Teigiama: „Šiame darbe remiamasi sukauptu Lietuvos ir užsienio mokslininkų įdirbiu. Studijoje siekiama išimtinai susitelkti į karinių dalinių istoriją, kuri anksčiau dažniausiai atsispindėjo tik bendruose karinių konfliktų aprašymuose. Realizuojant sintezės koncepciją, siekiama apibendrinti (įtraukti į bendrą visumą), pertvarkyti bei palyginti žinomus faktus ir jų interpretacijas, kurie iki šiol pagal tokius principus viename leidinyje nebuvo aprašyti, pateikiama ir dalis naujos archyvinės medžiagos. Kita vertus, tikimasi, kad šis pirminį historiografinį, paremtą chronologiniu ir faktografiniu tyrimu, etapą apibendrinantis darbas inspiruos poreikį formuluoti naujas konceptualesnių tyrimų problemas, kaip antai: karininkų ir karių kovos patirtis, partizaninės kovos taktikos elementai, prievartinio rekrutavimo ir savanorystės, kaip esminio karinių dalinių formavimo būdo, palyginimas, karinių uniformų kūrimas namudinio ūkio sąlygomis ir kiti lietuviškas karybos tradicijas liudijantys elementai, vyravę XIX amžiuje“ (p. 5–6).

Autorius knygoje apima 1812 m. Prancūzijos *Grande Armée* žygio į Rusiją ir karinės kampanijos kontekste suformuotų lietuviškų dalinių veikimo ir 1830–1831 m. bei 1863–1864 m. sukilimų istorinius epizodus. Istorijos epizodas, susijęs su 1812 m. karine kampanija ir *Napoleonmečiu*, lietuviškoje historiografijoje pirmiausia asocijuojasi su istoriko Broniaus Dundulio darbais⁹ ir Virgilijaus Pugačiausko ankstesniais tyrimais¹⁰.

⁵ TYLA, Antanas. LDK pašauktinės kariuomenės organizavimas XVI a. pabaigoje – XVII a. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1980, t. 1 (70), p. 69–82.

⁶ LESMAITIS, Gediminas. *LDK samdomoji kariuomenė XV a. pabaigoje – XVI a. antroje pusėje*. Vilnius, 2010.

⁷ AIRINI, Vidmantas. *Pro Deo et Patria. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*. Kaunas, 2013.

⁸ DAUJOTAS, Jonas. LDK (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) kariuomenė XVIII a. *Karo archyvas*, 1997, t. XIV, p. 5–25; RAKUTIS, Valdas. *LDK kariuomenė ketverių metų Seimo laikotarpiu (1788–1792)*. Vilnius, 2001; ŠAPOKA, Mindaugas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė 1710–1711 m. *Lietuvos istorijos metraštis, 2017/1*. Vilnius, 2017, p. 23–48.

⁹ DUNDULIS, Bronius. *Napoléon et la Lituanie en 1812*. Paris, 1940; DUNDULIS, Bronius. *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*. Vilnius, 1981; DUNDULIS, Bronius. *Napoleono imperijos žlugimas ir Lietuva (1813–1815 m.)*. Vilnius, 1989.

¹⁰ PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Reguliariosios kariuomenės organizavimas Vilniaus departamente 1812 m. *Lituanistica*, 1992, nr. 4 (12), p. 17–25.; PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Napoleono administracija Lietuvoje*. Vilnius, 1998; PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*.

Žinoma, ši tematika gvildenta ir kitų autorių darbuose, pvz., galima paminėti 1904 m. Józefo Tyszkiewicziaus Lenkijoje 2004 m. perleistą knygą apie 17-ojo lietuviško ulonų pulko istoriją¹¹ arba 1937 m. išverstą ir lietuvių kalba išleistą Raymondo Schmittleino darbą¹². Taip pat jau pastarųjų dešimtmečių tyrimus, pvz., istoriko Liudo Glemžos straipsnį¹³. Lietuviškos historiografijos kontekste neįmanoma nepaminėti įspūdingos apimties Lenkijos istoriko Dariuszo Nawroto knygos apie 1812 m. *Napoleonmetį* Lietuvoje¹⁴, po kurios pasirodymo 1812 m. karo istorijos tyrimuose, susijusiuose su dabartinės Lietuvos ar buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės erdve, tapo komplikuota padaryti kažką naujo. Pažymėtina, kad prieš porą dešimtmečių Vilniuje, Šiaurės miestelyje, suradus masinę kapavietę, kurioje buvo palaidoti tūkstančiai 1812 m. kampanijos karių (3 269 kūnai, tarp jų apie 20 jaunų moterų, likusieji vyrai; pagal uniformų sagas buvo nustatyta, kad kariai priklausė 40-iai skirtingų Napoleono armijos pulkų), tai sukėlė tarptautinės žiniasklaidos susidomėjimą¹⁵, o Prancūzijoje išleistas leidinys, kuriame apibendrinta minėtų tyrimų Vilniuje medžiaga¹⁶. Lietuvos mokslininkai taip pat prisidėjo analizuojant kasinėjimų metu sukauptą medžiagą, nors daugiau dėmesio skyrė jų sveikatos būklės tyrimams¹⁷.

Vilnius, 2004; PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Lietuvos nuostoliai 1812 m. kare. *Karo archyvas*, 2007, t. XXII, p. 89–110; PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Lietuva ir Napoleonas*. Vilnius, 2012.

¹¹ TYSZKIEWICZ, Józef. *Historia 17 pułku ułanów na tle wojsk litewskich 1812–1814*. Gdynia, 2004.

¹² SCHMITTLEIN, Raymond. *Lietuvos kariuomenė 1812 metais*. Kaunas, 1937.

¹³ GLEMŽA, Liudas. Lietuviški kariniai daliniai Prancūzijos kariuomenėje 1812–1814 m. *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 137–168.

¹⁴ NAWROT, Dariusz. *Litwa i Napoleon w 1812 roku*. Katowice, 2008.

¹⁵ BNS. Napoleono karių kapavietė mokslininkams atskleidžia naujų paslapčių, 2002-09-13 [interaktyvus], [žiūrėta 2020-04-26]. Prieitis per internetą: <<https://www.delfi.lt/kultura/naujienos/napoleono-kariu-kapaviete-mokslininkams-atskleidzia-nauju-paslapciu.d?id=1361972>>; LRT. Atskleista Napoleono karių kapavietės Vilniuje paslaptis, 2015-07-28 [interaktyvus], [žiūrėta 2020-04-26]. Prieitis per internetą: <<https://www.delfi.lt/mokslas/mokslas/atskleista-napoleono-kariu-kapavietes-vilniuje-paslaptis.d?id=68592320>>.

¹⁶ *Vilna 1812 – Vilnius 2002: Les oubliés de la retraite de Russie*. Dir. Michel SIGNOLI, Thierry VETTE, Olivier DUTOUR, Yann ARDAGNA. Paris, 2008.

¹⁷ SIGNOLI, Michel; ARDAGNA, Yann; ADALIAN, Pascal; DEVRIENDT, William; LALYS, Loïc; RIGEADE, Catherine; VETTE, Thierry; KUNCEVIČIUS, Albinas; POŠKIENĖ, Justina; BARKUS, Arūnas; PALUBECKAITĖ, Žydrūnė; GARMUS, Antanas; PUGAČIAUSKAS, Virgilijus; JANKAUSKAS, Rimantas; DUTOUR, Olivier. Discovery of a mass grave of Napoleonic period in Lithuania (1812, Vilnius). *Comptes Rendus Palevol*, 2004, vol. 3, no. 3, pp. 219–227; RAOULT, Didier; DUTOUR, Olivier; HOUHAMDI, Linda; JANKAUSKAS, Rimantas; FOURNIER, Pierre-Edouard; ARDAGNA, Yann; DRANCOURT, Michel; SIGNOLI, Michel; LA, Vu Dang; MACIA, Yves; ABOUDHARAM, Gérard. Evidence for Louse-Transmitted Diseases in Soldiers of Napoleon's Grand Army in Vilnius. *The Journal of Infectious Diseases*, 2006, vol. 193, no. 1, pp. 112–120; PALUBECKAITĖ, Žydrūnė; JANKAUSKAS, Rimantas; ARDAGNA, Yann; MACIA, Yves; RIGEADE, Catherine; SIGNOLI, Michel; DUTOUR, Olivier. Dental status of Napoleon's Great Army's (1812) mass burial of soldiers in Vilnius: childhood peculiarities and adult dietary habits. *International Journal of Osteoarchaeology*, 2006, vol. 16, no. 4, pp. 355–365; JANKAUSKAS, Rimantas; PALUBECKAITĖ-MILIAUSKIENĖ, Žydrūnė; BARKUS, Arūnas; URBANAVIČIUS, Agnius. Military stature variation during the 19th century: Napoleonic versus German soldiers of World War 1. *Papers on Anthropology*, 2007, vol. XVI, pp. 122–131; JANKAUSKAS, Rimantas; PALUBECKAITĖ-MILIAUSKIENĖ, Žydrūnė. Dental status of two military samples: soldiers of Napoleon's Great Army and German soldiers in World War. *Papers on Anthropology*, 2007, vol. XVI, pp. 222–236; KUNCEVIČIUS, Albinas; POŠKIENĖ, Justina. The 2002 Excavation of the Vilnius Mass Grave of Soldiers

Paminėjus 1830–1831 m. sukilimą lietuviškos istoriografijos kontekste, pirmiausia turbūt prisimenamas Felikso Sliesoriūno prieš beveik penkis dešimtmečius paskelbtas darbas¹⁸, o apie 1863–1864 m. sukilimą¹⁹ rašė Augustinas Janulaitis²⁰, Ona Maksimaitienė²¹ ar išėivijoje dirbęs Kostas R. Jurgėla²² ir kt. Plačiau šių dviejų XIX a. sukilimų lietuvišką istoriografiją prieš du dešimtmečius yra aptaręs istorikas Rimantas Miknys²³. Žinoma, per pastaruosius du dešimtmečius buvo paskelbtas ne vienas straipsnis ir išleista ne viena knyga, skirta XIX a. sukilimų tematikai. 2014 m. lietuvių ir anglų kalbomis buvo išleista autorių kolektyvo studija „Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė“²⁴, kurioje rasime ir V. Pugačiausko tyrimą apie 1830–1831 m. sukilimą Lietuvoje bei levos Šenavičienės parašytą skyrių apie 1863–1864 m. sukilimą. Tyrimas pagrįstas JAV ilgalaikio projekto apie karus metodika²⁵. Pastaruoju dešimtmečiu darbų, susijusių su 1863–1864 m. sukilimu, pagausėjo, – gal tam įtakos turėjo ir archeologiniai kasinėjimai Gedimino kalne, kurių metu buvo rasti sukilimo vadų ir dalyvių palaikai. Nors žvelgiant chronologiškai²⁶, matyt, darbų gausybę lėmė ne tik faktas, kad kalnas sostinėje ėmė slinkti.

Recenzijoje norime plačiau aptarti kelis aspektus, susijusius su partizanais, moterų įsitraukimu, statistika ir kartografija, kurių pirmieji du, mūsų nuomone, gali sudominti platesnį skaitytojų būrį, o trečiuoju atveju yra tam tikras knygoms trūkumas.

Partizanai ir partizaninis karas XXI a. Lietuvoje dažniausiai asocijuojasi su 1944–1953 m. laisvės kovomis. Tačiau partizanų fenomenas plačiai paplitęs tiek chronologine, tiek geografine prasmėmis. Lietuvoje partizaniniai kovos metodai taip pat

from Napoleon's Grande Armee. In *Archaeological Investigations in Independent Lithuania*. Ed. by Gintautas ZABIELA, Zenonas BAUBONIS, Eglė MARCINKEVIČIŪTĖ. Vilnius, 2012, p. 160–164.

¹⁸ SLIESORIŪNAS, Feliksas. *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*. Vilnius, 1974.

¹⁹ Daugiau žr.: Leidiniai ir straipsniai apie 1863 metų sukilimą lietuvių kalba, atnaujinta 2014-02-06 [interaktyvus], [žiūrėta 2020-09-29]. Prieitis per internetą: <<http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=1D28296003C811E2ACFB746164617373>>.

²⁰ JANULAITIS, Augustinas. *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*. Kaunas, 1921.

²¹ MAKSIMAITIENĖ, Ona. *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.* Vilnius, 1969.

²² JURGĖLA, Kostas R. *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais*. Boston, 1970.

²³ MIKNYS, Rimantas. Lietuvos ir Lenkijos XIX amžiaus sukilimai lietuvių istoriografijoje. *Kultūros barai*, 2001, nr. 2, p. 63–68.

²⁴ *Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*. Sud. Gediminas VITKUS. Vilnius, 2014.

²⁵ Plačiau žr.: VITKUS, Gediminas. Lietuvos nacionalinė kariavimo patirtis „karo koreliatų“ duomenų rinkinyje. *Karo archyvas*, 2011, t. XXVI, p. 321–346.

²⁶ STALIŪNAS, Darius. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius, 2008; *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*: straipsnių rinkinys. Sud. Aldona PRAŠMANTAITĖ. Vilnius, 2009; ŠENAVIČIENĖ, Ieva. *Lietuvos katalikų dvasininkija 1863 metų sukilimo išvakarėse*. Vilnius, 2010; JUKNEVIČIUS, Petras; ŽALDOKAITĖ, Aida. *1863–1864 metų sukilimą menančios Panevėžio rajono vietos*. Panevėžys, 2013; *1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje*. Sud. Aldona BIELINIENĖ, Birutė KULNYTĖ, Rūta SUBATNIEKIENĖ. Vilnius, 2013; DAUGIRDAS, Algimantas. *Svarbiausių 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje mūšių vietos*. Kaunas, 2014; *1863–1864 m. sukilimas: istorija ir atmintis*. Sud. Zita MEDIŠAUSKIENĖ, Darius STALIŪNAS. Vilnius, 2016; *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*. Sud. Tamara BAIRAŠAUSKAITĖ. Vilnius, 2019.

taikyti ne kartą ir plačiai. Malonu konstatuoti, kad šios knygos skaitytojai ne kartą aptiks įvairių tokio pobūdžio kovos epizodų. Keli pavyzdžiai, citatos iš knygos: 1831 m. „Dėl sukilėlių dalinių ir lenkų korpuso taikomos partizaninio karo taktikos nė vienas mūšis nevyko ilgiau kaip parą, dažniausiai trukdavo keletą valandų, o vienu metu įvairiose Lietuvos vietose vyko daugiau kaip vienas priešininkų susidūrimas“ (p. 61). 1863–1864 m. sukilimo metu: „Karinis gebėjimus demonstravo ir Rusijos kariuomenės atsargos kapitonas B. Dulskis. Jis vadovavo sukilėliams Žemaitijoje, puikiai išmanė ir, kaip matysime vėliau, taikė partizaninio karo taktiką“ (p. 84). Ir tai, matyt, ne atsitiktinai, nes Rusijos imperijos karinėje mintyje, ypač po 1812 m. patirties kariuomenės su Prancūzijos armija, partizanų veiksmams jau XIX a. buvo skiriamas gana didelis dėmesys²⁷. O ir lenkų autoriai XIX a. publikavo teorinio pobūdžio darbus apie *mažąją karą*²⁸. Arba kitas teiginys: „Mogiliavo, Minsko ir Vitebsko gubernijose nedideli būriai taikė partizaninio karo taktiką: įprastai stodavo į mūšį tik užklupti prieš, kuris buvo sutelkęs itin dideles pajėgas – pėstininkų kuopas, sustiprintas kazokais“ (p. 94). Autorius apie 1863–1864 m. sukilimą rašo: „Dauguma karo veiksmų – epizodiniai trumpalaikiai priešininkų susidūrimai. Juos būtų sunku vadinti mūšiais, kuriuose vyko atkaklios ir atviros kautynės, naudota taktika ir patirta nuostolių. Įprastai mūšių iniciatoriai buvo rusų daliniai, nuolatos persekiojantys sukilėlių dalinius, o pastarieji, ištikimi partizaninės kovos taktikai, stengdavosi nestoti į atvirą kovą – atsišaudydami atsitraukdavo ir išsiskaidydavo į mažesnes grupes, veikdavo skirtingomis kryptimis. Sukilėlių iniciatyvai galime priskirti tik keletą mūšių“ (p. 97). Ir tai tik keli epizodai iš knygos, kurios pratarmėje, kaip minėta, atkreipiamas dėmesys į „partizaninės kovos taktikos“ (p. 6) elementų analizės ateityje svarbą. Ir drįstame teigti, kad partizaninių veiksmų platesnis atskleidimas reikšmingai aktualizuoja šią sintezę.

Autorius pažymi ir pristato moterų dalyvavimą 1830–1831 m. sukilime: „Kovotojų gretas savanoriškai papildė moterys: Emilija Tomaševska-Pliaterytė (1806–1831), Marija Prušynska, Marija Rašanavičiūtė, Vilhelmina Kasparavičiūtė, Antanina Romaševskaitė ir Eleonora Mikailovskaja (pastaroji prisistatydavo vyrišku vardu ir pavarde – Ferdinandu Karpovičiumi). Jos sukilėlių daliniuose atliko kurjerių, informatorių, ginklų gabentojų ir kitas funkcijas, stengėsi neišsiskirti iš vyriško kolektyvo, todėl dažniausiai rengdavosi vyriškais drabužiais. Labiausiai pasižymėjo E. Pliaterytė, savo noru prisidėjusi prie sukilėlių T. K. Zaluskio ir K. Parčevskio dalinių. Kaip žinoma, moterų dalyvavimas tiesiogiai mūšio lauke buvo visiškai neįprastas reiškinys, todėl vyrai stengėsi apgaubti jas išskirtine globa. Tačiau ši jauna 24 metų grafitė garsėjo kovingu charakteriu ir dalyvavo sukilime iki pat pabaigos. Mėgo jodinėti ir šaudyti į taikinius. Pagrindiniu motyvu prisijungti prie kovotojų ji įvardijo „meilę tėvynei“ ir

²⁷ JOKUBAUSKAS, Vytautas. Territorial Defence and Partisan Resistance (Lithuania's Experience). *Lithuanian Annual Strategic Review*. Vol. 16: 2017–2018. Vilnius, 2018, pp. 339–341.

²⁸ JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAIČENONIS, Jonas; VAREIKIS, Vygantas; VITKUS, Hektoras. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 27–28.

kitas aplinkybes – „vienišumą“ ir „vaikystės svajonę išeiti į karą“. Jau sukilimo metu ji tapo pasiaukojimo tėvynės laisvei simboliu. Lenkų generolas D. A. Chłapowski stengėsi ją sugrąžinti į namus, tačiau, jai atsisakius, paskyrė 25-ojo pėstininkų pulko 1-osios kuopos garbės vade. Mūšyje Šiauliuose Emilija gavo užduotį saugoti amunicijos vežimus“ (p. 49–50). Tačiau kito sukilimo (1863–1864 m.) atveju tik lakoniškai konstatuoja: „Moterims dalyvauti sukilime buvo draudžiama“ (p. 86). Be platesnio komentaro ir priežastinių ryšių atskleidimo ar skirtingų padėčių (moterų įsitraukimo į du XIX a. sukilimus) palyginimo.

Knygoje plačiai pristatomi kiekybiniai sukilimų duomenys ir pateikiami vertingi apibendrinimai, kad 1830–1831 m. Lietuvoje (plačiaja prasme) „į sukilėlių dalinių veiksmus per visą sukilimo laikotarpį galėjo įsitraukti per 40 tūkst. gyventojų“ (p. 52) be reguliariųjų dalinių iš Lenkijos. O 1863–1864 m. „sukilėlių skaičius Lietuvoje turėjo svyruoti nuo 38 695 iki 50 000. Pažymėtina, kad tikslesnį skaičių pateikti ganėtinai keblu dėl didelio sukilėlių mobilumo“ (p. 85). Žinoma, keblu nustatyti, kokia tai buvo procentinė dalis nuo gyventojų²⁹, nes neaišku, kokia teritorija skaičiuojama ir koks joje buvo gyventojų skaičius. Bet jei skaičiuosime nuo maždaug 2–2,5 mln. gyventojų, tai būtų apie 2–3 proc.

Kontekstui minėtus skaičius iš recenzuojamos knygos galima papildyti XX a. ginkluotos kovos preliminaria statistika. Lietuvos nepriklausomybės karo metu 1920 m. pabaigoje reguliarioji kariuomenė pasiekė 45,3 tūkst. žmonių ribą³⁰. Nors apskritai kariuomenėje iki 1923 m. tarnybą atliko apie 70–75 tūkst. asmenų, ir didžioji jų dalis buvo mobilizuoti³¹. Iš jų 9 995 kūrėjai savanoriai, kuriems šis statusas buvo pripažintas iki 1938 m. vasario 1 d., dar 70 dėl nusikaltimų atimtas apdovanojimas, o 3 407 asmenų bylos dėl kūrėjo savanorio statuso buvo „išspręstos neigiamai“³². Išeivijoje rašyta, kad savanorių buvo daugiau – 14 939 asmenys³³, o 2007 m. buvo paskelbtas daugiau nei 9 tūkst. asmenų, tarpukariu apdovantų Lietuvos kariuomenės kūrėjų, apdovantų medaliais, sąrašas³⁴. Prie jų iš dalies galima pridėti partizanus,³⁵ kurie, remiantis tarpukario spauda, sudarė apie 0,75 proc. gyventojų³⁶, t. y. apie 15 tūkst. nuo 2 mln. Taigi savanoriškai

²⁹ PAKŠTAS, Kazys. Lietuvių tautos plotai ir gyventojai. In *Lietuvių enciklopedija*. T. XV. Boston, 1968, p. 437–449; MEDIŠAUSKIENĖ, Zita. Gyventojų skaičius ir struktūra. Demografiniai pokyčiai. In BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara; MEDIŠAUSKIENĖ, Zita; MIKNYS, Rimantas. *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia* (Lietuvos istorija, t. VIII, I dalis). Vilnius, 2011, p. 74–95.

³⁰ LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius, 1998, p. 429.

³¹ JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014, p. 101.

³² LEKNICKAS, [Lionginas]. Dėl kūrėjų savanorių skaičiaus. *Karo archyvas*, 1939, t. XI, p. 306.

³³ UOGINIUS, Kalpas. Nepriklausomybė ir savanoriai. *Karys*, 1970, nr. 2 (1459), p. 37.

³⁴ *Lietuvos savanoriai*. Sud. Petras RAILA. Panevėžys, 2007, p. 154–215.

³⁵ Turima omeny dalis partizanų, kurie kovojo karininkų vadovaujamuose būriuose, „būtent: Sedos-Mažeikių ir Joniškėlio partizanų bataliono būriai“ ir gavo kūrėjo savanorio statusą: Kas gali gauti Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų medalį? *Savanoris kūrėjas*, 1932, nr. 1, p. 34.

³⁶ JOKUBAUSKAS, Vytautas. Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, nr. 1 (29), p. 54.

įsitraukusiųjų į ginkluotą kovą tikriausiai buvo ne daugiau kaip 30 tūkst. asmenų, arba 1,5 proc. populiacijos. Istoriografijoje esama įvairių teiginių apie 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių skaičių (net apie 100 tūkst. ar net daugiau, o tai jau sudarytų apie 3 proc. visų gyventojų). Galima remtis ir kuklesnius skaičius pateikiančiais autoriais, pvz., kad sukilime dalyvavo apie 16–20 tūkst. sukilėlių³⁷, o tai maždaug 0,5–0,7 proc. gyventojų, panaši dalis kaip partizanų Nepriklausomybės karo metu.

Antrojo pasaulinio karo metais Vokietijai pavaldžiuose savisaugos batalionuose tarnavo apie 15 tūkst. Lietuvos vyrų. Dar 3 tūkst. Lietuvos gyventojų tarnavo vokiečių Vermachtui pavaldžiuose statybos (inžinerijos) daliniuose. O 1944 m. pavasarį Vietinėje rinktinėje buvo apie 12 tūkst. asmenų. Galima paminėti, kad Vokietijos okupacijos laikotarpiu Antrojo pasaulinio karo metais viešajai policijai ir jos pagalbinei tarnybai Lietuvoje priklausė atitinkamai apie 4 tūkst. ir 10 tūkst. vietinių žmonių³⁸. Kitas epizodas – tai 1944–1953 m. partizaninis karas, kuriame, kaip teigia Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, per visą kovos laikotarpį „aktyvių ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių buvo ne mažiau kaip 50 tūkst. žmonių, o visame pasipriešinimo judėjime kaip pagrindžio organizacijų nariai, rėmėjai dalyvavo apie 100 tūkst. Lietuvos gyventojų [...] [iš jų] žuvo per 20 tūkst. partizanų“³⁹. 2020 m. viešai buvo paskelbtas 1944–1953 m. partizaninio karo 12 799 žuvusių kovos lauke, nuteistų mirties bausme sušaudant ir mirusių įkalinimo vietose kovotojų sąrašas. Nurodant, kad „vėlesniuose etapuose planuojama paskelbti partizanų karą išgyvenusiujų vardus: represuotųjų, tačiau grįžusių iš lagerių bei išsislapsčiusiujų partizanų, ryšininkų vardus“. Ir kad šis virtualus žinynas bus nuolat pildomas ir tikslinamas⁴⁰. Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje gyveno apie 2,5 mln. gyventojų, taigi į kovą įsitraukė arba ją aktyviai rėmė apie 4 proc. gyventojų⁴¹.

Taigi apibendrinant penkis XIX–XX a. ginkluotos kovos dėl Lietuvos suvereniteto epizodus, galima pasidalinti keliomis įžvalgomis (bet ne teiginiais). Du kartus (1863–1864 m. ir 1944–1953 m.) pasipriešinimas vyko veikiant tik teritoriniams, partizaniniams vienetais, o tris kartus – greta tokio pobūdžio pajėgų kovojant ir reguliariosioms (1830–1831 m. Lenkijos, 1919–1920 m. Lietuvos, 1941 m. Vokietijos)

³⁷ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. Anti-Soviet Resistance in 1940 and 1941 and the Revolt of June 1941. In *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*. Ed. by Arvydas ANUŠAUSKAS, Vilnius, 2002, p. 18.

³⁸ NOREIKA, Dainius. *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema*. Doktoro disertacija. Vilnius, 2020, p. 85.

³⁹ Antisovietinis pasipriešinimas 1944–1953 m. [interaktyvus], [žiūrėta 2020-09-28]. Prieitis per internetą: <<http://genocid.lt/centras/lt/1486/a/>>.

⁴⁰ Lietuvos partizanų karo dalyvių informacinis žinynas. Lietuvos partizanų karo (1944–1953) dalyvių sąrašas [interaktyvus], [žiūrėta 2020-11-13]. Prieitis per internetą: <<https://www.laisveskovos.lt/>>.

⁴¹ JOKUBAUSKAS, Vytautas. Nauja knyga Lietuvos šaulių sąjungos šimtmečiui istoriografijos kontekste [Rec. kn.: NEFAS, Mindaugas. Dvasios aristokratai: Lietuvos šaulių sąjungos siekiai ir realybė 1919–1940 m. Vilnius, 2019]. In *Creating Modern Nation-States in the Eastern Baltic = Šiuolaikinių tautinių valstybių kūrimas rytiniame Baltijos jūros regione* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. XXXVIII). Ed. by Vygantas VAREIKIS, Silva POCYTĖ. Klaipėda, 2019, p. 245.

karinėms pajėgoms. Kovotojų skaičiui įtakos galimai turėjo karinių veiksmų trukmė, nes 1941 m. tai kelios dienos, o 1944–1953 m. ištisas dešimtmetis, XIX a. abiem atvejais tai išsitęsė per porą metų, o Nepriklausomybės karo metu – faktiškai penkmetį – nuo 1919 m. iki 1923 m. Įsitraukusių į kovą kovotojų skaičius svyravo nuo maždaug 20 tūkst. iki 100 tūkst. ir neviršijo maždaug 4 proc. krašto populiacijos.

Žvelgiant į platesnį geografinį ir chronologinį kontekstą, galima konstatuoti, kad tik kelių procentų populiacijos įsitraukimas į karinę veiklą iki totalių karų XX a. epochos buvo plačiai paplitęs reiškinys. Keli pavyzdžiai: Liudviko XIV laikais Prancūzijos kariuomenėje tarnavo beveik 2 proc. šalies populiacijos, Ispanijos kariuomenėje 1555 m. – apie 1 proc. Europos valdų gyventojų, o 1630 m. – 2 proc. Švedijos kariuomenę Gustavo II Adolfo valdymo laikais (XVII a. pradžioje) sudarė apie 6 proc. Švedijos ir Suomijos gyventojų. Prūsijos kariuomenė, valdant Frydrichui II Didžiajam, sudarė apie 3–5 proc. šalies populiacijos (kito kariuomenės dydis ir šalies teritorija). Didžiosios Britanijos kariuomenėje 1809 m. tarnavo apie 2 proc. Didžiosios Britanijos ir Airijos gyventojų⁴². Tik Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metu į kariuomenes buvo mobilizuotos gerokai didesnės procentinės dalys kariavusių šalių visuomenių. Tai lėmė keletas priežasčių – industrializacija, leidusi gaminti daugiau ir pigiau, padidėjęs mobilumas ir platesni karinių veiksmų teatrai, nacionalizmas ir jo rezultatas – kariauti tarpusavyje pradėjo ne valdovai ir vyriausybės su savo kariuomenėmis, o tautos ir jų pagrindu suformuotos masinės armijos. Nors nuo XIX a. vidurio sparčiai didėjusi ginklų greitošauda ir ugnies galia turėjo lemti, kad mažesnis skaičius žmonių pasieks tą patį ugnies galios efektą, bet minėtos priežastys, o gal ir karybos teoretiko Carlo von Clausewitzo idėjos apie masines armijas, plitusios per jo adoratorių veiklą bei įtaką, lėmė masinių armijų fenomeną ir totalaus karo koncepcijas bei jų pritaikymą XX a. praktikoje. Tarpukariu Lietuvos kariuomenėje buvo svarstoma, kad maksimalus mobilizacinis Lietuvos potencialas būtų 15 proc. populiacijos, o pagal karo meto etatus (125 tūkst.) planuota mobilizuoti į reguliariąją kariuomenę 5,14 proc. visos 2,442 mln. populiacijos, nors parengtas rezervas 1940 m. siekė 202 tūkst., dar 28 tūkst. tarnavo kariuomenėje taikos metu⁴³.

Taigi recenzuojama V. Pugačiausko sintezė palengvina daryti apibendrinimus, susijusius su kiekybiniais duomenimis apie asmenis, XIX–XX a. savanoriškai įsitraukusius į kovą dėl Lietuvos valstybingumo (tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos dvasia, tiek modernios, tautinės Respublikos forma). Atsižvelgiant į tai, kad knyga yra Krašto apsaugos sistemos (išleista Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos) „užsakymo“ ar „poreikio“ produktas, tokie kiekybiniai duomenys gali būti įdomūs ir svarbūs rengiant naujus karininkus ir keliant esamųjų kvalifikaciją. Jie padeda suvokti visuomenės įsitraukimo į aktyvią kovą skirtumus tarp totalinio karo (pvz., Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai), kai į karines pajėgas buvo mobilizuojama net

⁴² GAT, Azar. *War in Human Civilization*. New York, 2008, pp. 474–476.

⁴³ JOKUBAUSKAS, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia..., p. 109, 183.

iki 15–20 proc. šalių populiacijos, ir visų per du šimtmečius teritorinio partizaninio pasipriešinimo Lietuvoje atvejų.

V. Pugačiausko knyga – tai karo istorijos tyrimas, kuriame nėra pateikiami nei žemėlapiai, nei detalus mūšių, apskritai visos padėties vieno ar kito karinio konflikto metu vaizdas. Manytume, kad tai rimtas trūkumas, nes karo istorijos studijos, kuriose analizuojamas ne karo poveikis, o jo eiga, sunkiai įsivaizduojamos be kartografinės medžiagos. Štai vienas pavyzdys: 1812 m. „lapkričio 15 d. 22-asis pėstininkų pulkas ties Koidanovu patyrė kovos krikštą su kovose užgrūdintais daliniais, vadovaujamais generolo Karlo Lamperto. Pirmieji kovos įtampos – rusų kavalerijos atakos – pėstininkai neatlaikė, palūžę po priešininkų puolimo, jie metė ginklus ir pasileido bėgti. Pulko vadas S. Čapskis mėgino juos sulaikyti, netgi šaudė į nepaklūstančius jo komandai, tačiau tai neišgelbėjo nuo sutriuškinimo. Liko tik 30 karininkų ir 53 eiliniai“ (p. 33). Pirmiausia kyla klausimas, kur yra Koidanovas? Regis, tai Dziaržynskas (balt. *Дзяржынск*), esantis apie 30 km į pietvakarius nuo Minsko, dabartinės Baltarusijos teritorijoje. O kautynių, šių ir kitų, eigą tenka tik įsivaizduoti. Kariūnams ir į kursus atvykusiems karininkams Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje skaityti šią knygą su žemėlapiais ir kautynių schemomis, matyt, būtų ir įdomiau, ir naudingesniu iš praktinės, karybos studijavimo pusės. Juolab kad knygą išleido Krašto apsaugos sistema, turinti reikšmingus institucinius pajėgumus kartografijos srityje.

Tačiau tai tik kelios subjektyvios pastabos, perskaičius patyrusio XIX a. Lietuvos istorijos tyrėjo knygą-sintezę, kuri padeda susidaryti platų vaizdą apie karinius veiksmus Lietuvoje ilgajame XIX amžiuje – laikotarpiu, kuris nėra pats populiariausias tarp Lietuvos mokslininkų, o ir visuomenėje nekelia didelio susidomėjimo. Nors karybos prasme būtent šiame amžiuje pasaulyje įvyko reikšmingų transformacijų, susijusių su išaugusia ugnies galia, padidėjusia greitošauda ir karinių vienetų mobilumu, nutiesus platų geležinkelių tinklą. Jungtinių Amerikos Valstijų pilietiniame kare (1861–1865 m.) jau naudoti geležinkeliai kariams transportuoti ir *Gatlingo* automatinis ginklas. O 1866 m. Prūsijos kariuomenė (vykstant Austrijos ir Prūsijos karui), ginkluota naujais (*Dreyse*) per spyną užtaisomais ir greičiau šaudančiais šautuvais, Kionigrėco mūšyje išguldė tūkstančius Austrijos imperijos karių ir taip praktikoje įrodė šios šautuvų modernizacijos efektyvumą – didesnė greitošauda ir galimybė užtaisyti ginklą priklausius ar net atsigulus, taigi būnat priedangoje. Tuo metu Lietuvoje sukilėliai, tarp kurių buvo ir dalgininkų, iš esmės partizanavo. Tai ne tik skirtingo masto, bet ir karybos pobūdžio kariniai konfliktai. Ir, matyt, verti lyginamosios analizės, kuri priverstų susimąstyti kariūnus ir karininkus diskutuojant apie karybą, bendruosius jos principus ir Lietuvos gynybos galimybes karybos istorijos kontekste, kad visa, kas sumąstoma ir diegiama, būtų ne adeptų dvasia nukopijuota nuo tolimų ar artimesnių didžiųjų valstybių, bet pirmiausia atitiktų mažos šalies su savitomis geografinėmis sąlygomis, gyventojų sudėtimi ir mentalitetu poreikius bei galimybes.

Priedas

Lietuvos krašto apsaugos sistemos „Lietuvos kariuomenės istorijos“ serijos knygos, išleistos 2003–2020 m.

Geltonos (Lietuvos kariuomenės istorija iki 1569 m. Liublino unijos – 1 knyga): KAZAKEVIČIUS, Vytautas. *Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje: II–XII/XIII a.* Vilnius, 2004. 136 p.

Žalios (Lietuvos kariuomenės istorija nuo 1569 m. Liublino unijos iki 1918 m. – 1 knyga): PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija.* Vilnius, 2019. 126 p.

Rudos (Lietuvos kariuomenės istorija 1918–1990 m. – 21 knyga): SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos karinis laivynas. 1935–1940 m.* Vilnius, 2003. 208 p.; LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose. 1918–1920.* Vilnius, 2004, 498 p.; ANIČAS, Jonas. *Karininkas Antanas Juozapavičius. 1894 02 13 – 1919 02 13.* Vilnius, 2004, 124 p.; JUODGALVIS, Jonas. *Švenčionių krašto savanoriai. 1918–1920 m.* Vilnius, 2005, 236 p.; GEČAS, Steponas. *Steponas Darius Lietuvos kariuomenėje ir sporte.* Vilnius, 2005, 232 p.; ANIČAS, Jonas. *Generolas Silvestras Žukauskas. 1861–1937.* Vilnius, 2006, 294 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas.* Vilnius, 2011, 300 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas.* Vilnius, 2013, 188 p.; TAMOŠIŪNIENĖ, Milena. *Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje 1919–1920 m.* Vilnius, 2014, 166 p.; *Generolas Jonas Galvydis-Bykauskas.* Ats. red. Arūnas ALONDERIS. Vilnius, 2014, 260 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio pėstininkų Algirdo pulkas.* Vilnius, 2014, 292 p.; STOLIAROVAS, Andriejus. *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m.* Vilnius, 2015, 337 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas.* Vilnius, 2016, 276 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas.* Vilnius, 2017, 254 p.; GRIGALIŪNAS-GLOVACKIS, Vincas. *Generolo atsiminimai.* I dalis: *Carų imperijoje.* Ats. red. Gintautas JAKŠTYS. Vilnius, 2017, 308 p.; GRIGALIŪNAS-GLOVACKIS, Vincas. *Generolo atsiminimai.* II dalis: *Lietuvoje;* III dalis: *Demokratijos sukuriuose.* Ats. red. Gintautas SURGAILIS. Vilnius, 2017, 384 p.; ŽIGARAS, Feliksas. *Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940.* I dalis. Vilnius, 2018, 324 p.; ŽIGARAS, Feliksas. *Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940.* II dalis. Vilnius, 2018, 324 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Šeštasis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulkas.* Vilnius, 2019, 249 p.; KATILIUS, Artūras. *Lietuvos kariuomenės šaltieji ginklai XX–XXI a.* Vilnius, 2019. 246 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos kariuomenės gudų kariniai daliniai 1918–1923 m.* Vilnius, 2020. 305 p.

Mėlynos (Lietuvos kariuomenės istorija po 1990 m. – 12 knygų): *Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai. 1990–1991 m.* Sud. Gintautas SURGAILIS. Vilnius, 2003. 222 p.; *Krašto apsaugos ministro įsakymai.* T. 1: 1991 Nr. 222–355; 1992 Nr. 01–479. Sud. Gintautas SURGAILIS. Vilnius, 2004, 512 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Rusijos kariuomenės išvedimas. 1990–1993.* Vilnius, 2005, 345 p.; *Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos dokumentuose.* Sud. Algis BALAIŠIS, Gintautas SURGAILIS. Vilnius, 2005, 472 p.; RAUBICKAS, Eugenijus. *Ženklas ant munduro.* Vilnius, 2005. 294 p.; *Krašto apsaugos ministro įsakymai.* T. 2: 1992 Nr. 480–749. Sud. Gintautas SURGAILIS. Vilnius,

2006, 374 p.; *Krašto apsaugos ministro įsakymai*. T. 3: 1992 Nr. 750–975. Sud. Gintautas SURGAILIS. Vilnius, 2006, 286 p.; SURGAILIS, Gintautas. *Valstybės sienos apsauga 1990–1994 metais*. Vilnius, 2008, 247 p.; KATILIUS, Artūras. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991 m.: istorinė apybraiža, atsiminimai, dokumentai*. Vilnius, 2011, 226 p.; RAKUTIS, Valdas; VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija*. Vilnius, 2012, 196 p.; KATILIUS, Artūras; TININIS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenės karių uniformos, ženklai ir vėliavos. 1990–2010*. Vilnius, 2014, 390 p.; ANDRIŠKEVIČIUS, Jonas. *Nuo Krašto apsaugos mokyklos iki Akademijos (1992–1994)*. Vilnius, 2019. 88 p.